

Contextualizarea socială a umorului în anecdota politică

Drd. Gabriel PREDĂ
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați

Resumé: L'humour en général et les blagues en particulier sont soumis à l'aire linguistique d'expression et le contexte politique. Nous sommes, comme dans le cas des contes, dans l'archétype, ce qui expliquerait l'identification à longue distance des structures similaires. Après la Seconde Guerre mondiale, l'établissement du socialisme en Europe apportent des blagues politiques et aussi des types socio-professionnels comme: militant du parti, directeur de l'entreprise, le [cafard \(dénonceur\)](#). L'ironie, la satire, la parodie sont des catégories distinctes, qui devraient être traitées avec des instruments différents. La plaisanterie apparaît en suspendant les conventions sociales et les restrictions; relevant des blagues peut être drôle, émotionnel, philosophique. Les ingrédients de l'anecdote politique sont: ironie subtile (la chose drôle est présenté comme grave), l'humour noir (absence affective de jugement agissant par l'insensibilité volontaire), le licencieux. L'humour offre la possibilité d'échapper aux chaînes des règles qui doivent exister en contexte social. L'anecdote sert de substitut (parfois il y a une dystopie de la fable politique ou du conte de fées); la substitution est déterminée par une combinaison codifiée et reconnue culturellement.

Mots-clé: anecdote, anticomuniste, humour, ironie, politique, société.

Contextualizarea socială a umorului românesc se circumscrie unor repere specifice deceniilor comuniste, indicăm aici două: cauza apariției anecdotelor și tematica bancurilor politice. Chiar dacă atitudinea antisovietică din 1968 și politica externă credibilă, l-au catalogat pe Nicolae Ceaușescu drept unul dintre „comuniștii buni” ai Europei de Est, în anii 1970, mai mulți factori au alimentat atât apariția disidențelor, cât și cristalizarea unor nemulțumiri generalizate la oamenii de rând și la elita comunistă. Toate acestea sunt grefate pe economia slabă a sistemului și pe scăderea nivelului de trai (raționalizarea pâinii și a altor alimente de bază, reducerea cotei de energie termică și electrică, a gazului metan pentru consumul casnic).

Ca urmare a abuzurilor și a eșecurilor sistemului Dej, ori Ceaușescu, societatea noastră s-a raportat ironic, prin satiră mai mult sau mai puțin ascunsă. Politicul se amestecase în toate compartimentele socio-culturale, astfel că ne-au rămas anecdote și bancuri anticomuniste despre

copii (în ipostaze de *șoimi ai patriei, pionieri*), tineri (încercând a emigra, soldați, milițieni), bătrâni (regretând perioada anterioară comunismului, confruntându-se cu lipsurile și absurdul perioadei 1945-1989), școală, studenți, industrie, agricultură, religie, ruși, americani, cenzură, presă.

Fiecare civilizație, fiecare țară pare a zâmbi în mod diferit. O antologie de bancuri românești va dezvălui alt cadru spiritual în comparație cu al maghiarilor, de exemplu. Totuși, parametrii comuni tuturor națiunilor sunt: ironia, aluzia, jocurile de cuvinte. Umorul este o formă de luciditate, raportându-se la viața politică, socială, culturală. Evocăm aici o foarte cunoscută alegorie satirică (încadrată adesea în mod eronat printre cărțile destinate copiilor), *Călătoriile lui Gulliver*. Povestea a fost amuzantă pentru că ficțiunea și aluzia au avut o relație strânsă cu realitatea socială și politică a timpului, respectiv secolul al XVIII-lea.

Uneori, comicul impune distanțarea de realitate; simpla descriere a unei experiențe sau a unei bucați de viață nu este amuzantă. Realitatea este recunoscută de „consumatorul” anecdotei, însă e privită în mod diferit: se atribuie noi înțelesuri și dimensiuni, comicul creează sens. Există denotație și conotație, reprezentare colectivă și reprezentare individuală; oricât de generalizantă ar fi gluma, ea va căpăta și dimensiune personală, psihologia umană are valențe unice, imposibil de anticipat.

Politica și umorul sunt creații exclusiv umane. Preluarea puterii, administrarea țării, armata, poliția, ar trebui să aparțină seriozității, însă devin ținte ale persiflării în bancuri și anecdote. Diminuarea numărului de anecdote politice din ultimii ani nu înseamnă că s-a produs concilierea dintre umor și politică. Bancurile unei națiuni aruncă o lumină asupra naturii regimului politic și am putea judeca un sistem politic și pe baza capacității de a genera și a tolera umorul.

O antologie de anecdote amuzante din țările est-europene a fost publicată în 1978, sub titlul: „Este comunismul solubil în alcool?”¹. Aluzia este relativ transparentă, referirea viza mai ales fosta Uniune Sovietică, spațiu cunoscut din cauza totalitarismului și a consumului excesiv de alcool. S-a dovedit ulterior, comunismul a fost solubil, iar una dintre proprietățile alcoolului este exprimarea dezinhibată.

În regimurile totalitare, umorul la adresa puterii nu a fost și nu e tolerat, iar una dintre cauze este ignorarea realității. De asemenea, prin

¹ Antoine et Philippe Meyer, *Le communisme, est-il soluble dans l'alcool?*. Editions du Seuil, 1978

limbajul de lemn, comunismul s-a rupt de societate, în ciuda autointitulării - „socialism”. Prin propagandă și constrângere, sistemul totalitar creează o lume artificială, satira este văzută ca periculoasă pentru că distruge masca puterii. Umorul social, gluma, bancul, anecdota politică, sunt opusul totalitarismului. Ele reprezintă o chemare de a vedea realitatea într-un mod nou, se creează ceva. O societate care glumește sincer și firesc nu poate fi totalitară. În societățile cu adevărat democrate, umorul este liber, între umor și libertate legătura este evidentă și o țară ce nu-și ironizează politicienii nu are viitor.

Sigmund Freud și – înaintea lui - Gustave Le Bon au studiat psihologia individuală, psihologia colectivă și relaționarea mentalului individual la cel social. Masele au o reacție contrară la ceea ce li se impune; când lucrul impus a fost absurdul comunist, opoziția s-a manifestat printr-o slabă opoziție fățișă, fizică, însă prin bancuri numeroase la adresa regimului Dej, ori Ceaușescu. Solidaritatea românilor în anii 1945-1989 a fost determinată și de comuniunea prin răs.

„În atitudinea sa față de părinți, de frați și surori, de prieten și de medic, individul nu este influențat decât de o singură persoană sau de un număr limitat de persoane, în funcție de importanța deosebită pe care fiecare o prezintă în ochii acestuia. Or, când vorbim de psihologie socială sau colectivă, facem în general abstracție de acest gen de raporturi, pentru a nu lua în considerare decât influența simultană pe care o exercită asupra individului un mare număr de persoane care, din mai multe puncte de vedere, îi pot fi străine, dar de care el se simte legat prin anumite elemente. Prin urmare, psihologia colectivă privește individul ca pe un membru al unui trib, al unui popor, al unei caste, al unei clase sociale, al unei instituții, sau ca pe un element aparținând unei mulțimi umane care, la un moment dat și în virtutea unui scop precis, s-a organizat într-o masă, într-o colectivitate.”¹

Teoria aceasta a lui Freud afirmă existența unor grade diferite de influențabilitate a indivizilor, în funcție de raportarea la ceilalți. Dacă relaționarea cu familia este de o anumită factură, interacțiunea cu străinii (cei din afara familiei) presupune integrarea în mai mică sau mai mare măsură, determinarea comportamentală.

„Diverse cauze determină apariția caracterelor speciale ale mulțimilor. Prima constă în faptul că individul din mulțime dobândește,

¹ Sigmund Freud, *Psihologia colectivă și analiza eului*. Editura Mediarex. București, 1995. p.5

prin conștiința apartenenței la un număr, sentimentul unei puteri de neînvingătoare ce îi permite să cedeze unor instincte pe care, dacă ar fi singur, ar fi obligat să și le reprime. El va ceda în fața acestora cu atât mai ușor cu cât (mulțimea fiind anonimă și, ca atare, iresponsabilă) sentimentul reponsabilității, care îi înfrânează totdeauna pe indivizi, ar dispărea în întregime.”¹

Ca parte a unei colectivități, individul - studiat de Freud - capătă însușiri, porniri pe care în mod izolat nu le-ar fi avut. Apare iluzia ori conștientizarea puterii, imaginarea unui sprijin reciproc între individ și mase. „O a doua cauză, contagiunea mentală, intervine în egală măsură pentru a determina, în cazul mulțimilor, manifestarea caracteristicilor speciale și, în același timp, orientarea lor. Contagiunea este un fenomen ușor de constatat, dar neexplicat încă [...] În cazul unei mulțimi, orice sentiment, orice act este contagios, și contagios în așa măsură încât individul sacrifică foarte ușor interesul său personal.”²

Gustave Le Bon prefigurează unele teorii freudiene și insistă pe dependența individului, condiționarea lui socială. Sentimentul apartenenței la „mulțime” amplifică trăirile și faptele fiecăruia.

Discursurile președintelui Ceaușescu erau o sursă pentru amuzamentul general. Transpuse în scris ajung să semene izbitor cu operele comice. Multe dintre aceste secvențe amintesc de comediile caragialiene:

„Dragi tovarăși, cu câteva minute în urmă s-au încheiat lucrările marelui forum al comunistilor - Congresul al XIV-lea, care a hotărât să acționăm în deplină unitate pentru ridicarea României pe noi culmi de progres și civilizație, pentru ctoria socialismului și comunismului în România! (Aplauze și urale puternice, prelungite; se scandează îndelung "Ceaușescu - PCR!")”³

Răsfoirea dosarelor de la CNSAS provoacă uneori surâsul trist. Cercetătorii arhivelor Securității ajung să se întâlnească, fără să vrea și cu aspectele comice ale acestei tragedii care a însemnat controlul și amestecul Securității în viața românilor. O categorie de umor bine documentată în arhivele Securității este cea a bancurilor politice. Până în 1990, o anecdotă,

¹ ibid. p. 7

² Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*. Apud Sigmund Freud, *Psihologia colectivă și analiza eului*. Editura Mediarex. București, 1995. p. 10

³<http://jurnalul.ro/scinteia/din-arhiva-cc-al-pcr/discursul-lui-ceausescu-la-mitingul-din-piata-republicii-528173.html>

un calambur, o vorbă cu două sensuri, putea să distrugă un om, umorul la adresa comuniștilor era văzut ca infracțiune. Belu Zilber, fost comunist în ilegalitate, era un om inteligent, însă nu a dat atenție cine-l asculta atunci când a spus: „Clasa muncitoare nu mai are răbdare până ce tovarășul Gheorghiu-Dej își va da bacalaureatul la seral.” Pentru această glumă, Belu Zilber a fost condamnat la 17 ani în închisoare.¹

Propaganda regimului comunist dovedește un comic involuntar prin *limba de lemn*, utilizarea unor termeni în mod impropriu, sau prin greșeli de exprimare:

„Odată cu regimul, trebuie să dispară orice urmă aducătoare aminte. Este spre binele societății să scape de un coșmar. Astfel de ticăloși, rămași în sânul societății, primejduiesc sănătatea ei. Sunt microbii patogeni ai unei boli infecțioase aducătoare de moarte. Deci nu din ură, ci din grijă de viitorul poporului și a Patriei ale cărei baze morale trebuiesc salvate, e indispensabilă această operație de salubritate morală.”²

Nu orice anecdotă „dușmănoasă” interceptată de urechile vigilente ale securității se solda neapărat cu o condamnare. Era, însă, notată la dosar. Românii erau conștienți de asta și cu atât mai mult bancurile politice deveniseră un risc asumat și un gest de frondă. Nu au întârziat să apară glume și pe această temă: ironie despre ironie. De evocat aici cântecul Corinei Chiriac („O clipă de sinceritate”) parodiat în distihul „O clipă de sinceritate/ O noapte la Securitate”.

Nici măcar în perioada „deschiderii” din anii '70, Securitatea nu a renunțat la obiceiul de a consemna infracțiunile prin umor. Turnătorii rămăseseră la fel de zeloși, bancurile erau ascultate și colportate chiar de securiști. Actorul Mircea Crișan, după ce a rămas în străinătate, era ascultat la “Europa Liberă” și bancurile lui erau imprimate de serviciile tehnice ale Securității. Aceste anecdote și multe altele, au fost atent culese și îndosariate de harnicii slujbași ai poliției politice. Nu pentru hazul lor, ci pentru potențialul incriminator. Cei care le raportau aveau întotdeauna grijă să se distanțeze de asemenea atitudini neprincipiale și să își arate

¹ <http://www.certitudinea.ro/de-la-lume-adunate/view/cnsas-arhiva-comica-a-securitatii-enciclopedia-de-bancuri-politice>

² Circulară adresată directorilor de școli la 29 mai 1945 de către ministrul Educației Naționale, Ștefan Voitec, Arhivele Naționale Istorice Centrale, apud <https://manuale.edu.ro/manuale/Clasa%20a%20XI-a/Istorie/Sigma/Partea%20I/A1771.pdf>

limpede dezaprobarea. Tonul scortșos și impersonal al notelor informative nu face decât să sporească efectul comic.

Lipsurile, ineficiența politică și economică din timpul comunismului au determinat o reacție interesantă: valorizarea negativului. Inventivitatea colocvială a produs în acea perioadă titulaturi fictive de instituții tipic neproductive: „Fabrica de împachetat fum“, „Fabrica de tuns ouă“, „Cooperativa «Munca înzadar»“ denumiri de ocupații inutile – „ajutor de băgător de seamă“, proverbe și lozinci care pastişau îndemnul oficial la muncă („Noi ne facem că muncim, ei se fac că ne plătesc“; „Pauzele lungi și dese, cheia marilor succese“; „Cine-i harnic și muncește are tot ce vrea, / Cine-i leneș și chiulește, are tot așa“).

Într-o discuție cu Gabriel Liiceanu, Mario Vargas exprima o părere nuanțată despre societate, politică și artă:

„Comunismul a fost o utopie: ideea de a crea o societate fără clase, fără exploatați și exploatați, cu o egalitate absolută. Și la ce a dus? La Gulagul cu cei 20 de milioane de morți ai săi. Revoluția culturală a lui Mao a fost o altă utopie: ideea unei societăți absolut egalitariste și perfecte. Și câte milioane și milioane de chinezi au fost sacrificați în acea nebunie, în acea orgie sângeroasă care a fost revoluția culturală chineză? Nu există niciun caz în istorie în care materializarea unei utopii să nu fi însemnat infernul pentru omenire. Și-atunci, asta-i dilema: nu putem renunța la utopie, fiindcă ea face parte din condiția umană, din visele și poftele noastre, din dorințele noastre. Dar, pe de altă parte, de câte ori utopia încearcă să se materializeze în termeni sociali, apar violența, suferința. Evident, soluția trebuie să fie eradicarea utopiei din viața socială și politică, pentru că acolo ea devine utopie colectivă și se dovedește sângeroasă și distrugătoare. Ceea ce nu se întâmplă dacă utopia nu este trăită, ci doar visată. De exemplu în artă. Arta este o utopie materializată. Prin pictură, prin muzică, avem cu toții acces la lumi perfecte, asemenea celor care visează utopia. Un mare roman, un poem valoros, o simfonie de Mahler, o operă de Verdi sunt utopii realizabile, unde totul este frumos, unde și frumosul, și răul sunt frumoase. Și totul e perfect.”¹

Cumva, folclorul urban împotriva comunismului este și el o formă de artă. Propunem câteva bancuri și anecdote, creații anonime și colective, relevând raportarea societății la sistemul comunist:

„Contradicțiile comunismului:

¹ Mario Vargas Llosa, *Chipuri ale răului în lumea de astăzi*. Editura Humanitas, 2006. p. 26

Deși în comunism se muncește ineficient, treaba merge foarte bine.

Deși treaba merge foarte bine, în magazine nu găsești nimic.

Deși în magazine nu găsești nimic, omul are acasă tot ce vrea.

Deși omul are acasă tot ce vrea, el este nemulțumit.

Deși omul este nemulțumit, el aplaudă.” (<http://www.uzpbihor.ro/bancuri/>)

Bancul pastîșează o demonstrație filosofică și conține o satiră explicită a unor adevăruri bine știute de toți contemporanii; finalul e trist, zâmbetul de sfârșit este amar. Conform clasificărilor lui Pierre Fontanier, tehnica de construcție utilizată este *contrafacerea*: „Adevăratul scop al acestei figuri nu este nici sentimentul încrederii și nici nevoia de confesiune, ci, mai precis, ceva opus acestor stări.”¹ Este comicul obținut din surpriză.

„În 1989, o întrebare adresată mai multor regiuni primește răspunsurile:

- Ce părere aveți despre lipsa de alimentate de pe celelalte continente?

America: Ce înseamnă *alte continente*?

Africa: Ce sunt *alimentele*?

Europa de Vest: Ce e aia *lipsă*?

Europa de Est: Ce e aia *părere*?” (<http://www.uzpbihor.ro/bancuri/>)

Bancul mizează a obține comicul din exploatarea unor clișee de percepție: incultura celor din S.U.A., sărăcia din Africa, prosperitatea Occidentului, cenzura, imposibilitatea esticilor de a-și exprima opiniile.

„În 1984, Bulă este chemat la organizația P.C.R. a întreprinderii. Secretarul de partid, cu o mutră firoasă, îl întreabă:

- Tovarășu' Bulă, de ce nu ați venit la ultima ședință de partid?

-Dacă știam că e ultima, veneam...”

(<http://bancuri.topfun.ro/bancuri/politice>)

Comicul bancului reiese din aparenta cofuzie, polisemia adjectivului *ultima*. Sensul invocat de politruc este „cea mai recentă”, Bulă simulează a nu fi înțeles și exprimă voința societății, sătulă de ședințele politice.

„S-au întâlnit Ceaușescu, Gorbaciov și Bush. Gorbaciov spune:

- Dragii mei, deseară vă invit să vedeți *Lacul lebedelor*.

Ceaușescu se duce în camera alăturată, unde erau sotiile:

- Leano, pregatește-mi slipu', că ne-a invitat rusu' deseară la scădat!”

(<http://bancuri.topfun.ro/bancuri/politice>)

¹ Pierre Fontanier, *Figurile limbajului*. Editura Univers. București, 1977. p. 132.

Este încă o anecdotă reflectând ironia românilor la adresa lui Nicolae Ceaușescu. Personajul este ipostaziat ca ignorant, lipsit de simțul exprimării cultivate și de ortoepie. Termenii, exprimarea populară, conferă anecdotei expresivitate, comic de caracter și comic de limbaj.

„Un gentleman, trecând prin Viena, pe la începutul secolului al XX-lea, se simțea deprimat, încercat de gânduri sinucigașe, de aceea s-a dus la Sigmund Freud.

Freud l-a ascultat timp de o oră, apoi a spus:

– Starea dumneavoastră este gravă. Ea nu poate fi tratată într-o singură ședință. Trebuie să beneficiați de tratament adecvat, care poate dura câțiva ani. Între timp, totuși, ar fi bine să încercați a vă destinde. În Viena tocmai a sosit marele Grimaldi, clovnul, spectatorii se tăvălesc de râs la glumele lui. Mergeți la un spectacol de-al său. Timp de două ore, vă veți distra și asta poate avea un efect benefic pentru mai multe zile.

– Îmi pare rău, a răspuns gentlemanul deprimat, dar îmi este imposibil.

– De ce? a întrebat Freud.

– Pentru că eu sunt Grimaldi.” (<https://istoriiregasite.wordpress.com>)

Anecdota e destinată unui receptor cult și, oximoronic exprimându-ne, denotă umor trist. Conform unei teorii psihanalitice, oamenii aparent veseli sunt măcinați interior de nesiguranță și angoase. Depresia disimulată a clovnului poate fi relaționată cu situația românilor oscilând între zâmbet și lacrimi. Ultimele trei anecdote imaginează dialoguri, identificăm o punere în scenă aidoma unor scheciuri.

BIBLIOGRAFIE

Antoine et Philippe Meyer, *Le communisme est-il soluble dans l'alcool?*. Editura Seuil. Paris, 1978.

Ben Lewis, *Istoria comunismului prin bancurile epocii*. Editura Meteor Publishing. București, 2015

Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*. Editura Antet. București, 2012

Sigmund Freud, *Psihologia colectivă și analiza eului*. Editura Mediarex. București, 1995

Pierre Fontanier, *Figurile limbajului*. Editura Univers. București, 1977

WEBOGRAFIE

<http://www.europalibera.org/a/24994433.html>

<https://www.amnesty.be/archives-2708/libertes-archives/les-anciens-numeros/393-Numero-d-Avril-2003/Dossier,353/article/le-communisme-est-il-soluble-dans?lang=fr>
<http://www.uzpbihor.ro/bancuri/>
<http://bancuri.topfun.ro/bancuri/politice>
<http://www.cnsas.ro/documente/monitoare/2010/Vladulescu%20Oliviu.pdf>
<https://manuale.edu.ro/manuale/Clasa%20a%20XI-a/Istorie/Sigma/Partea%20I/A1771.pdf>
<https://istoriiregasite.wordpress.com>
<http://inliniedreapta.net/rasul-plansul-si-umorul/#sthash.jL3pPnVL.zCuywbYm.dpbs>